
KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

DÉR ZOLTÁN KIS LEVELESKÖNYVEI

Dér Zoltán: *Romlás és boldogság*. Tanulmányok. Életjel, Szabadka, 2002

Az alcím szerint „adalékok, dokumentumok, tanulmányok” gyűjteménye ez a 175 oldalas könyv. Pontosabb az adalékok és dokumentumok meghatározás, hiszen a kötetbe foglalt hét írásban a levelek az uralkodók, s dokumentum valójában csak kettő van: Draskóczy Ede meghívója és a mellécsatolt levele az 1928. november 18-án megtartandó Becsei Helikonra, valamint egy családfa. A tanulmány minősítés pedig talán csak a Dettre Jánosról írottra illik, a többi hat a közölt Csáth Géza, Babits Mihály, Lányi Sarolta és Szenteleky Kornél leveleihez írott bevezető, illetve eligazítás, a *Romlás és betegség* című pedig bizonytalanságban hagyja az olvasót a tanulmány valódi tárgya tekintetében, hiszen csak a tanulmány negyedik oldalán értesülünk valójában arról, hogy Csáth Gézáról, s elsősorban naplójáról van szó. Itt a szerző elmulasztotta közölni, hogy ez a szöveg valójában a *Fej a pohárban* című Csáth Géza 1914 és 1916 között írt naplójának és leveleinek előszava (Bp., 1997), a másik előszó a munka dandárját végző Szajbély Mihályé. Az első mondatok támasztotta bizonytalanságok e tényből születtek.

A legjobb, egyúttal pedig vitára is készítő Dér Zoltánnak a szövegéből szerencsés kézzel címnek kiragadott *Romlás és boldogság* című tanulmánya.

A Csáth-napló és a szerző birtokában levő egyéb, még nem publikált szöveg elégedettséggel töltik el, de nem veszi észre, hogy 1997-ben már nem szükséges Csáth politikai nézeteinek (amelyek különben is változékonyak voltak) a kellesténél nagyobb figyelmet szentelni. Ami még jellemzőbb, hogy tagadni

látszik a kábítószer Csáth alkotókedvére gyakorolt romboló hatását. Elismeri, hogy 1913 után a szépíró már el-elhallgat (1910. április 20-án fecskendezi be az első morfiomadagot, 1913 júniusában már túl van az első elvonókúrán). Dér természetesen elismeri, hogy 1913 után a szépíró már el-elhallgatott (1914-ben három, majd 1918-ban egy novellát publikál csupán), s idézi azt a följegyzését, hogy az író toll 1914 júliusának végén volt utoljára a kezében. Ezeknek az igazán lehangoló tényeknek a tudatában mégis így ír: „alkotó erejének koncentrációjával ekkor is folyamatosan dolgozott (több száz oldalas naplót vezetett, nagyszabású operett-terv megvalósítása foglalkoztatta, visszaemlékezéseit igyekezett mielőbb befejezni, rajzolt, festett, komponált, pedig egészségi állapota egyre rosszabbodott”. Később is megismétli, hogy novellát mind ritkábban ír (41. o.), „kiadatlan emlékiratot” fogalmaz (uo.), lenézi a novella-témákat, és a pszichiátriai tanulmányokat akarja ambicionálni (uo.), de meglepő, hogy Dér szerint a naplókban „elsőrendű nívum” az is, amiről az 1914. november 20-i kétsoros bejegyzésből szerzünk tudomást: „maga Csáth vette rá feleségét a narkotikumok élvezetére” (41. o.). Végül azt a megjegyzését hangoztatja, hogy az „1912/13-as naplójánál többszörösen terjedelmesebb kézirat akár egy új Csáth-műnek is tekinthető, de mindenképpen annak folytatása, amely sok új, hiteles forrásként hasznosítható elemmel gazdagítja ismereteinket” (45. o.).

Dér Zoltán érdeklődésének középpontjában a levél-műfaj áll: Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Lányi Sarolta, Szenteleky Kornél leveleit közli. A levél műfaja iránti vonzódásában néha túlzásra ragadtatja magát. Abból a tényből például, hogy előbb jelentek meg az 1940-es évek első felében Szenteleky levelei és csak egy esztendővel később (1944-ben) hat kis kötetben Herceg János gondozásában szépirodalmi alkotásai, arra a következtetésre jut, hogy a levelek Szenteleky életművéből a „legérdekesebbek, legfontosabbak”, mert a „jugoszláviai magyar irodalom kialakulását is e levelek révén követhetjük legérzékletesebben nyomon” (136. o.). A művészi hatás elmaradását e levelekben kárpótolja az, hogy „amiről írt, minden fontos” (136. o.). A levél műfajával kapcsolatban említhette volna, hogy Szenteleky egyik legfontosabb elvi írását *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról* címmel közölte. Szenteleky Kornél leveleinek két csomóját közli Dér Zoltán kötete. *Szenteleky Kornél ismeretlen levelei* címmel Fekete Lajosnak három, Dudás Kálmánnak négy, Czako Tibornak egy levelét jelenteti meg. *A Bácsmegyei Napló és a „Becsei Helikon”* cím alatt Milkó Izidornak írott tizenkét levelét adja közre Milkó Aurél doktor szívességéből. A tizenkettőből csupán a két utolsó árnyalja eddigi ismereteinket a Becsei Helikon megszervezése körüli csatározások természetéről – ezekben a *Napló* ellenében (az igyekezett meg-

gátolni a becsei kezdeményezés sikerét) megpróbálta Szenteleky Milkó Izidor pártfogását is biztosítani, holott Milkó Izidor a Fenyves Ferenc és a *Napló* embere volt. Utolsó érvként közös szabadkőműves voltuk tényét is felelegeti („Nagyon kérek tehát úgysis mint testvér, úgysis mint a magyar kultúra régi és dicső munkását, hogy ne add oda súlyos nevedet és helyeslő szavadat ehhez a gáncsoló, romboló munkához” [170. o.]). A tanulmány címe tehát csalóka, mert a tizenkét Szenteleky-levél közül csak kettő vonatkozik a Helikonra. A sorrendben negyedik levél Szenteleky szabadkai Ibsen-előadásáról és Ibsen-tanulmányáról tesz említést. A hatodik és nyolcadik levél a Könyvbarátok Társasága megalapításának tervéről és „fiaszkójáról” szól, a hetedik és nyolcadik levél a *Bazsalikom*ra való előfizetés-gyűjtést szorgalmazza Milkó Izidornál, a tizedik levél a *Kéve* ügyéről szól. Érthetetlen ellenben a levelek keletkezése sorrendjének figyelembe nem vétele. Az első levél 1927-ben, a második 1924-ben, a harmadik 1926-ban kelt.

A két rövidebb közlemény közül a három Babits-levél (pontosabban két Csáth-levél és egy Babits-levél) a modern lírát izgatottan tanulni akaró fiatal költők (Babits és Kosztolányi) műhelyébe ad betekintést a Lecont de Lislefordítások kapcsán. A francia tökélye szemükben évek múltáva csorbul, amit a róla írt tanulmányaik jelzik is. Az eligazító tanulmányban problematikusnak tetszik a Kabos Ede és Osvát Ernő szerepének mintegy a felcserélése. Az irodalomtörténeti köztudat Osvát Ernőnek a nagy szerkesztői gesztusát emlegeti ma is, de nem beszél Kabos Edének két évvel korábbi, tehát 1906-os majdnem szó szerinti gesztusáról, hiszen mind a ketten Babits-írásokat kérnek. Dér Zoltán idézi Kosztolányi Dezső 1906. június 24-én kelt levelét, amelyben általa Kabos Ede felkéri, „szíveskedjék elküldeni összes versét” (50. o.). A Babits-irodalom Osvát Ernőt szokta idézni: „Tisztelt Uram, kérem, küldje el nekem összes művét. Híve Osvát Ernő.” Dátum: 1908. november 19. Ami pedig azt a feltételezést illeti, hogy a *Duk-Duk-affér* reakciója Csáth Géza levele, amely „eszmei elkötelezettség is”, azért lehet problematikus, mert Csáth Kosztolányi léptei nyomában járt. A Csáthnak címzett Babits-levél a költői vallomás miatt bír érdekességgel, hiszen félelmeiről, viszolygásairól beszél a datált levélben. Csáth levele csak alkalom volt a kitérülkezésre, a Fogarason ápoltsági félszége bevallására. A Lányi Saroltával váltott levél epizodikus – nem volt folytatása. Lányi Sarolta nyilván nem Lányi Hedda volt, hanem immár több mint húszéves nő. Nem került tehát Csáth Géza életrajzába, mint Hedda Kosztolányiéba. Érdekes lenne különben vizsgálni, Heddának életrajzi vagy irodalomtörténeti volt-e a szerepe Kosztolányi Dezső életében! S ha adatot keresünk, azt is találunk: a Brenner és a Kosztolányi család rokonsági táblázatát: Brenner József gimnáziumi előmenetelének kimutatását az iskolai ér-

tesítők alapján, nemkülönben azt az információt, hogy *Virágfakadás* címen Juhász Gyula, Endrődi Béla, Gulyás József és ifjú Lányi Ernő folyóiratot indított (56. o.), Szenteleky Kornél pedig arról értesíti Dudás Kálmánt, hogy Csuka Zoltán *Vállvetve* címen készül antológiát szerkeszteni a Jugoszláviai Magyar Könyvtár számára (143. o.).

Töprenghetünk azonban, hogy valójában kik is tartoztak az első *Nyugatonemzedék*hez, amelynek Dér Zoltán szerint Lányi Sarolta „megbecsült költője” volt.

Jó, hogy Dér Zoltán felvette kötetébe *A kezdeményező* című, Dettre Jánosról írt kismonográfiának beillő tanulmányát. Igaz, ennek közlése megbontja a *Romlás és boldogság* koncepcióját, rendezői elvét, hiszen a levél-műfaj a könyv vezérfonala. Így vált közkinccsé ez a tanulmány az 1920-as évek irodalmi történései iránt érdeklődők számára!

*

Dér Zoltán: *Játék és szenvedély*. Tanulmányok, adalékok, interjúk. Életjel, Szabadka, 2003

Dér Zoltán *Játék és szenvedély* című gyűjteménye születésnapjára ajándék, s ehhez méltóan nem komor, nehézveretű tanulmányok, hanem könnyedebb hangvételű rövid (mindössze két terjedelmesebb) írásait gyűjtötte kötetbe, mintegy kiegészítésként a 2002-ben megjelent *Romlás és boldogság* című gyűjteménye közléseinek. Itt is Kosztolányi Dezső és Csáth Géza életrajzi adalékai az uralkodók, azzal, hogy három írása foglalja Lányi Hedda életével, s a Kosztolányival való kapcsolataival (a fiatal kislányról szóló, interjú a nyolcvannyolc éves asszonnyal és a halála alkalmából írt nekrológ). Apró adalékokból készit sorskép-mozsaiokot, és a kötet bevezetőjében írói létezésének credóját fogalmazta meg: míg az irodalmi életben csaták dúltak, ő a maga kialakult mértékét Kosztolányi etalonjához igazította. És vallotta: „Amit a hirtelen nagyvárossá növő Szabadka századunk legelején magából kiforrhatott, legteltjesebben a Kosztolányi-mű őrzi.” Termékeny örökség ez, miként 1975-ben vallotta. Magasra emelte tehát a lécet Kosztolányi és szülővárosa megítélésének kérdésében is. A rövidre fogott írások azonban nem képezhetik a nagy nekifutáshoz a biztos talajt. Az elérhető magasság már műfaja természetéből következik. Teljes mértékben vallja a *Játék és szenvedély* „üzenetével”: „Jól tudjuk, az ő műhelyében időzni, vizsgálódni nem csak a tiszteletadás miatt illik, hanem érdemes is: saját műhelyünk nyer vele.” Ez a közelítési mód magyarázza, hogy a *Pacsirta* és az *Aranyársarkány* előtt fenntartások nélkül áll meg, a Nero-regényt lefokozza akár Thomas Mann 1929-es véleményével

szemben is, mondván, a „későbbiek szintjét nem éri el és eszmei mozzanataiban is sokkal problematikusabb”. A lokálpatrióta írja az elmarasztalást, mintegy megfélemlézve Kosztolányi műhelyének tanulságairól. Nem analitikus, hanem több szöveghely szerint inkább patetikus, többek között akkor, amikor Lányi Saroltának becses emlékét nyomatékosítja: „Őrzi Osvát Ernő okos szemének melegét, Tóth Árpád, Balázs Béla kézfogását, az emigráció sok-sok emlékét . . . Közeli tanúja volt a *Fecskelányból* ismert szerelem felejthetetlen regényének . . . Zsengéit itteni lapokban találja majd meg a kutató, s a Szabadkától messze írott érett versekben is ráérezhet a szabadkai Lányi-ház bensőséges muzsikás oldottságára.” Itt líraian oldott a méltatás, a kérdező azonban inkább makacs elszántsággal akarja szóra bírni Komlós Aladárt Csáth Géza drámájának ügyében, holott jól érzékelhető, hogy Komlós Aladár igyekszik elhárítani a vehemensen kérdezőt: „Ezzel kapcsolatban hiába vársz választ tőlem. Hogyan is emlékezhethének hatvanöt évvel ezelőtti látványra?” Megjegyezni érdemes, a nemegyszer releváns adalékok között van néhány vitatható, illetve elgondolkodtató állítás is. A Nero-regény értelmezése éppúgy ide sorolható, mint Csáth Géza alkotóerejének a kábítószer hatására leépülő alkotói ereje. Az általa felhozott tényből nehéz arra következtetni, hogy töretlen volt a tízes években novellairó pályája. Ezt írta: „Csupa zárójelben jegyezzük meg, hogy nem kisebb sikerre számíthat a folytatása (ti. az 1913-as naplójának, a szépiró eszközeivel megírt kétrészes *Emlékezések*, amelyben újból megtalálhatók azok az erényei, amelyek legjobb novelláit jellemzik, s amely annak lesz bizonyítéka, hogy a tízes évek elején nem hagyott föl elbeszélések írásával, mint ahogyan ennek ellenkezőjét olyan sokan határozottan állítják.” Elég azonban a megírt vagy megjelent novelláinak jegyzékét átfutni, hogy kitessék, mekkora visszaesés következett be Csáth szépirásában. A *Muzsikások* című 1913-as kötetének hat novellája közül egy íródott 1912-ben, négy 1911-ben és egy 1910-ben. Újabb kötete már nem jelenik meg, ami megjelenik, csak újság- vagy folyóirat-újra-közlés: az összegyűjtött novelláinak kötetében a jegyzetek között gyakori a „korábbi” vagy „későbbi” változat megjelölés. Magánosan áll a sor végén az 1918-ban megjelent *Dési Imre* című, míg a biztosabb datálásúnak tetsző *Rózsi* című írása 1914 júliusában jelent meg. Ellenben *Az első fejezet* című, a hagyatékból kiemelt regénytörödékek helye bizonyosan nem ott van, ahova Illés Endre 1973-ban, majd Szajbély Mihály az összegyűjtött novellák 1994-es kiadásában (*Mesék, amelyek rosszul végződnek* címen) helyezte – nem lenne méltó záróköve Csáth Géza elbeszélő művészetének. Talán válsága kezdeti szakaszában, az írói elbizonytalanodása idejére kellene datálni.

Megvitatni érdemes a Fecskelány-mítoszt is, amely Dér Zoltán Kosztolányi-képének a központi helyén van, hiszen a *Fecskelány* második kiadásának

a kötetben megismételt rövid utószavában azt mondja, hogy Kosztolányi „életre szóló élményének zárt történetét ígéri” olvasóinak, és elragadtatottan „varázslatos gyereklánynak” nevezi Lányi Heddát. Az ilyen típusú elkötelezettség nélkül nyilván nehezebb lett volna felragyogtatni a Kosztolányi-életrajzban Lányi Hedda alakját, „lénye tündöklőbb felét”. Amit bizonyosan tudunk, az Kosztolányi Dezső hozzá írt leveleiből szűrhető ki elsősorban, hiszen azt is tudnunk kellene, milyen mélységű volt Dér Zoltán intervenciója a rendelkezésére álló szövegeken, hogy kikerekítse egy XX. századi *Bácsmegeyének összveszedett levelei* kötetét, hogy Kazinczy Ferenc ifjonti vállalkozására utaljunk. Ugyanis maga a szerző, Dér Zoltán is elárulja, hogy a betoldásokat az „egykori napló modora szerint kellett megírni”, a Hedda-szövegek egy részének formát adni, s ha arra gondolunk, hogy Kiss Ferenc is jelentkezett a maga részét követelve a szövegből, akkor a kételkedő kritikus szkepszise érthetővé válik. S hogy immár megjelent Kosztolányi Dezső leveleinek gyűjteménye 1996-ban s ott a Lányi Heddának írt leveleinek sora, Dér Zoltán levélregénye is új interpretációt igényel, annál is inkább, mert mint olvassuk, Lányi Hedda szakításukkor a visszakért leveleit elégette. A valósággal Kosztolányi Dezső levelei révén van érintkezésünk, a többi szövegrész már a szépirodalmi fikció felé tendál, s ezek fölé a szövegrészek fölé jobban illik a szerző Dér Zoltán neve. S ő, amikor úgy érzi, hogy a „kegyeleti okok” megszűntek, 2001-ben Jász Dezső naplója kiadásának utószavában a valóságos végjátékról, s abban a hisztérikus Hedda és a dühöngő Kosztolányi Dezső a főszereplő, a kifejlet pedig a szakítás. Ez az epizód ugyan hiányzik a *Fecske-lányból*, pedig annak szerves része!

Méltatni kell, hogy Dér Zoltán tanulmánya nyomán (*Moravcsik Ernő, Genersich Antal és Csáth Géza*) többet tudunk Csáth tanáráról és főnökéről az Elme- és Idegkórtani Klinikán, s ebből a tanulmányból az is felsejlik, hogy nemcsak a szépíró égett el a kábítószer poklában, hanem az érdemes tudósjelölt is, még a pályája elején első megjelent pszichoanalitikus könyve után.

Végezetül hadd jegyezzük meg, hogy a kötet zárórészeiben olvasható interjúk (Komlós Aladárral, Csuka Zoltánnal, Haraszti Sándorral, Fekete Lajossal és Dudás Kálmánnal) közül Haraszti Sándoré a legtartalmasabb, Komlós Aladáré pedig a legsutább, azért talán, mert a Dér Zoltánt érdeklő időszakban Komlós Aladár mindössze tizennyolc éves volt.

A kitartó adatgyűjtő közleményeit olvastuk, s nyertünk olvasásukkal.